

А. Л. Садоўская

СТУПЕНІ ЖЫЦЦЯ ЧАЛАВЕКА: ВЕРБАЛЬНАЯ РЭАЛІЗАЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЭТНАКУЛЬТУРЫ

Даўней беларусы гаварылі, што чалавек “праходзіць” два шляхі: “вертыкальны” – ад зямнога жыцця да нябеснага (пякельнага) і “гарызантальны” – ад калыскі да магілы [10, с. 183]. У існаванні “вертыкальнага” шляху сумняваліся нават у набожныя часы, затое “гарызантальны” шлях з’яўляецца неаспрэчнай з’явай і ўключае ў сябе асноўныя фазы жыццёвага цыкла чалавека, якія па ўяўленнях беларусаў, як і многіх іншых народаў, утвараюцца з трох асноўных узроставых катэгорый людзей – *дзеці, дарослыя, старыя*. Катэгорыю дарослых, у сваю чаргу, складаюць асобы маладыя і сталыя, таму лагічна вылучаюцца такія ступені чалавечага жыцця, як *нараджэнне, дзяцінства, маладосць, сталасць, старасць*. Да таго ж у народных уяўленнях, якія вербалізуюцца ў мове, адлюстравана стаўленне да жыцця як кантынуума, які ўзыходзіць каранямі ў перыяд, што папярэднічае нараджэнню індывідуума (*дародавы перыяд і роды*). Аб’ектам нашай увагі ў прапанаваным артыкуле будуць лексічныя, фразеалагічныя і парэміялагічныя адзінкі, якія характарызуюць біялагічныя этапы жыцця чалавека ад зачацця да старасці, а таксама тыя ўяўленні і павер’і традыцыйнай этнакультуры, якія іх суправаджалі.

1. Дародавы перыяд (зацаце, цяжарнасць). Зараджэннем плода, пачаткам цяжарнасці з’яўляецца *зацаце*. Стан жанчыны ў перыяд развіцця плода ў арганізме ў літаратурнай мове называюць *цяжарнасцю*, а саму жанчыну, якая носіць у сабе плод, – *цяжарнай*. Да таго ж існуе ў беларускай мове цэлы комплекс цікавых як у семантычным, так і ў словаўтваральным планах дыялектных найменняў жанчыны на гэтым этапе, напрыклад: *бярэмянная* (паходзіць ад **bero-*, старажытнае значэнне якога ‘несці’, ‘захоўваць’); *брухатая, важкая, грубая, пузатая, тоўстая, чараватая* (акцэнтуюцца ўвага на цялесных зменах, якія адбываюцца з жанчынай у перыяд цяжарнасці); *дзетна, дзяцінаха* (тая, якая носіць ва ўлонні дзіця), *неслабодка*, і інш. [20, с. 258].

Вядомыя ў мове і эўфемістычныя найменні цяжарнай: *у палажэнні, у стане, у цяжску*. У каталіцкай супольнасці пра такіх жанчын прынята казаць *у благаславёным стане*, акцэнтуючы ўвагу на яе вялікай цудоўнай місіі ў перадачы жыцця. Фразеалагічны матэрыял літаратурнай мовы вербалізуе стан цяжарнасці наступным чынам: *у цікавым становішчы, пуза (жывоце) на нос лезе (палезе)* ‘звычайна пра жанчыну, якая не знаходзіцца ў шлюбе’, *на россыпе* ‘перад канцом цяжарнасці’. Названыя адзінкі дапаўняюцца шэрагам этнафразем, аб’яднаных семантыкай ‘нарадзіць па-за шлюбам’, якія маюць абмежаваную сферу ўжывання (звычайна яны сустракаюцца ў народных гаворках і жаргонным маўленні) або характарызуюцца зніжанай, прастамоўнай стылістычнай афарбоўкай. Гэта беларускія дыялектныя фразеалагізмы *гарох брыняе* ‘пра цяжарнасць’, *з’есці навука, рой улавіць* ‘зацяжарыць па-за шлюбам’ [7, с. 17–24].

Прычынай цяжарнасці ў такім выпадку становіцца найчасцей вецер, якому прыпісваецца якраз мужчынская і нават апладняльная роля: *ветрам надзьмула; Калі дзяўчыне падвее, то і стан укараце*. Цялесныя змены цяжарнай жанчыны абыгрываюць і беларускія прыказкі: *Мусіць, хлопец пажартаваў, што дзеўцы стан сапсаваў; Тады дзеўка схамянулася, як у пузе страпянулася* (пра непрадказальную цяжарнасць; казалі з наймешкай таму, хто позна разумее сваю памылку).

2. Нараджэнне дзіцяці. Нараджэнне дзіцяці ў беларускай мове маркіруецца такімі фразеалагізмамі, як *прыход на свет* і *з’яўленне на свет*, а сам фізіялагічны працэс нараджэння называюць *родамі*. Працэс гэты ў беларусаў суправаджаўся значнай колькасцю цікавых абрадаў і забабонаў. Яны звязаны з глыбокай старажытнасцю і раскрываюць погляд першабытнага чалавека на парадзіху і на дзіця, на іх стан у сям’і і ў грамадстве ўвогуле, на будучы лёс нованароджанага. З далёкай мінуўшчыны, галоўным чынам праз фальклор, да нас дайшлі першабытныя ўяўленні і вераванні народа пра нараджэнне дзяцей пры дапамозе цуда. Добра вядомыя і сёння жартоўныя формулы *дзяцей прыносіць бусел* або *цябе знайшлі ў капусце* з’яўляюцца толькі часткай вялікага корпуса адметных тэкстаў, якія тлумачаць дзецям факт іх з’яўлення на свет. Прывядзём найбольш пашыраныя з іх: *дзяцей прыносіць заяц; дзяцей прыносяць персанажы чужога этнасу, падарожнікі, жыхары аддаленых раёнаў* ці, наадварот, *сваякі дзіцяці*, часцей *бабуля* або *парадзіха*; *дзіця спускаецца з неба – яго скідае Бог* або *Бог спускае дзіця на нітачцы ці вярочыцы*; *дзіця знаходзяць у раслінах* (акрамя *капусты*, у *агурках, бульбе, бураках, моркве, кукурузе, аўсе, каноплях*). Дзяцей маглі знайсці таксама ў *ягадах і кветках, у жыце, у траве, у крапіве*; *дзіця прыносіць вада* [5]. Таксама *дзіця купляюць* (сучасным дзецям бацькі зачастую адказваюць, што іх *замовілі на інтэрнэце* або *купілі праз інтэрнэт*).

Прыведзены корпус формул-забабонаў і фразеалагічных адзінак пра шляхі з’яўлення дзіцяці на свет адсылае нас, па-першае, да антрапаганічных міфаў (напрыклад, з’яўленне дзяцей з кветак і дрэў), па-другое, да ўяўленняў пра іншасвет як крыніцу жыцця (немаўлят прыносяць птушкі, жывёлы, Бог з неба, вада ці інш.), па-трэцяе, у шэрагу тэкстаў з’яўляецца функцыя апатрапеяў, прызначаных абараніць дзіця ад нячыстай сілы і хвароб.

3. З’яўленне на свет пазашлюбнага дзіцяці. Побач з нейтральнымі тэрмінамі для намінацыі пазашлюбных дзяцей тыпу *бязбацькавіч, байструк, байсцёр, байстручок, бастра, банкарт, бенкарт, букарт*, у беларусаў вядомы адмысловыя, матываваныя міфапаэтычнымі ўяўленнямі словы. Адны з іх утрымліваюць указанне на тое, што дзіця нарадзілася як бы само па сабе, без “умяшання” мужчыны (напрыклад, *самасей*); іншыя ж матываваныя месцам меркаванага зачацця альбо родаў – *падтыннік, падплотнік (Шлюб пад плотам, а вяселле потым), падвугольнік, крапіўнік, падкрапіўнік*. Крапіва з яе апякальнымі якасцямі сімвалізуе ў народнай традыцыі якраз плоцевае каханне, якое пячэ гэтаксама, як і крапіва. Але каханне падкрэслена пазашлюбнае, грахоўнае: *у крапіве жаніліся, у крапіве шлюб бралі* ‘пра пазашлюбныя адносіны’. Пра дзяўчыну, што нарадзіла без мужа, казалі: *крапіўніца, як зязюля, цыплят вывела ў крапіве* [3]. Фразеалагічным выразам *будзе табе сава смаленая* са значэннем ‘байструка прынясеш, нагуляеш дзіця’ засцерагалі дзяўчат ад неабдуманых учынкаў, а выраз *сава смаленая* звернута да народжанай да шлюбу дзяўчыны [14, с. 104].

Пазашлюбнае дзіця часта называлі *Багданам, Багданькам* – дадзеным Богам (*Хай байструк, абы з Божых рук*). Дарэчы, такое “сваяцтва” з Богам тлумачыць павер’е пра тое, што пазашлюбна народжаным дзецям асабліва шанцуе ў жыцці. Называнне такога дзіцяці *чуркам* паходзіць ад славянскага азначэння продкаў (чуроў-прашчураў) і пацвярджае ідэю аб кругавароце душ, перасяленні душы продка ў немаўля. Варта дадаць, што імя *Багданька* прынята было даваць не толькі пазашлюбным дзецям: яго давалі ўвогуле дзецям да таго часу, пакуль іх ахрысцяць у царкве і назавуць “па-сапраўднаму” [1, с. 41]. *Жытнічкамі* беларусы называлі дзяцей, якія нарадзіліся ў полі ў час жніва без дапамогі бабкі-павітухі, а *бабічам* – дзіця, што нарадзілася ў жанчыны, звычайна пажылой, якая ўжо сама “бабіла” дзяцей, гэта значыць, была бабкай-павітухай [Там жа].

4. Дзяцінства. Першы перыяд жыцця нованароджанага назвалі *дзяцінствам*. Сутнасць назвы выразна прасочваецца праз этымалогію наймення суб’екта – дзіцяці: праслав. **děte, *děty* ўзыходзіць да індаеўр. **dhēj-*, што абазначае “карміць грудзьмі, смактаць” [18, с. 516]. Побач з літаратурнымі найменнямі суб’ектаў дзяцінства (*дзіця, дзіцё, дзеці*) варта назваць шматлікія словаўтваральныя дыялектныя варыянты назваў з тым жа каранем: *дзіцятачка, дзецятка, дзіцяня, дзіцянятка, дзіцянка, дзіцяця, дзіцяценька, дзіцятушка, дзіцятухна, дзетухна, дзіцёнак, дзіцянё, дзетка, дзіцяк, дзіцякі, дзяціна, дзяціска, дзеціска, дзецянё, дзяцішча, дзіцяцішча* і інш. [20, с. 19].

Названую вышэй матывацыю маюць і многія дыялектныя найменні для абазначэння грудных дзяцей: *грудняк, груднячок, цмактун, цмактунок, цмактунчык, цмактунніца, цмактуха, цмактушка, смактун, ссаннік, ссанніца, падсос* ‘дзіця, якога маці хутка адлучыць ад грудзей’. Такім чынам, першаснае значэнне паняцця *дзяцінства* – гэта пачатковы перыяд жыцця чалавека, калі асноўным спосабам харчавання з’яўляецца смактанне малака з грудзей маці-жанчыны.

Увогуле, у тэматычным слоўніку “Чалавек” падаецца больш за 200 дзялектных лексем для намінацыі суб’ектаў дзяцінства, напрыклад: *рабёшка, чадулька, чаджка, плодзь, лялька, паўшабэлак, сігалетак, бабай* ‘дзіця, народжанае ля печы, калі маці паліла печ’, *малюшачка, апоўзлік, крыксунёк, няміцолька, дудлік, дудоля, балэшак* ‘дзіця некалькіх дзён ад роду’, *пялюшкавы* ‘які яшчэ ў пялёнках’, *малюпахтачка, шкарупляк, крашыначка, карантыш, карандаш, галапупец, блазнюк, кардупаль, карапуза, бубначы, казяўка, бяштаннік, бяспорташнік, трыфункцік* ‘малое дзіця, якое не дабірае вагі да нормы’, *подрасцець, недарослік, падшпарак, адчачурак* і інш. [20, с. 19–22]. “Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў” далучае да вышэй названых беларускіх назваў суб’ектаў дзяцінства такія, як *малое, малыш, малеча, дашкольнік, бахур, карапуз, шпунт, паўзун, смаркач* [6, с. 164].

Тлумачальны слоўнік вызначае дзяцінства як перыяд жыцця “ад нараджэння да падлеткавага ўзросту” [17, т. 1, с. 183]. У беларускай этнаграфіі межы дзяцінства вызначаюцца шырэй: гэты перыяд працягваўся да 18–20 гадоў і у адпаведнасці з традыцыямі і народным поглядам падзяляўся на чатыры ўзроставыя ступені: *маленства* – з нараджэння да 6–8 гадоў; *дзяцінства* – з 6–8 да 12–14 гадоў; *падлеткавы ўзрост* – з 12–14 да 16–18 гадоў; *юнацтва* – ад 16–17 да 18–20 гадоў. Кожнай з гэтых ступеняў адпавядалі змены ў біялагічным развіцці дзіцяці, пэўныя абавязкі дзяцей у сям’і і грамадстве, адносіны бацькоў і іншых членаў сям’і, а таксама сваякоў, суседзяў і г.д. да дзяцей рознага полу і ўзросту [2, с. 111].

Важнай падставай для размежавання этапаў жыцця да перыяду сталення асобы разглядалася яе гендарная ідэнтыфікацыя. Так, палавая ідэнтыфікацыя дзяцей наймалодшага веку была яшчэ няпэўнай. Гэта выяўлялася, адпаведна, і ў іх “бясполым” найменні назоўнікамі ніякага роду: *немаўля, дзіця, малое* [9]. Паводле А. К. Сержпутоўскага, “малое дзіця, пакуль яно не ходзіць і не гаворыць, называюць *анёлкам*”; “калі дзіця ўжо бегае й гаворыць, та яго называюць *блазнотаю*. *Блазнюкі* хлопчыкі й дзевачкіносяць сарочкі да паяскі. Яны спяць разам з бацькам і з маткаю, ходзяць у лазню ці з маткаю, ці з бацькам, не маюць сарама, бо яшчэ нічога не знаюць. *Блазнэнство* цягнецца так да шасці – васьмі гадоў” [15, с. 193].

Сімвалічны акт палавай ідэнтыфікацыі і пераход у групу *падлеткаў* (*падшпаркаў*) адбываўся ў перыяд 6–8 гадоў: “Як блазнюком, хлопчыку ці дзевацы ўжэ шэсць – восім гадоў і яны вырастуць нелапыя, та ўжэ сорам ім хадзіць у вадной толькі сароцы. Тагды хлопцу даюць парткі, а дзевацы спаднічку. Калі гэтыя *падшпаркі*, як іх называюць, не хочуць надзяваць парткі ці спадніцу, та гэта добрая прыкмета, – яны будуць даўгавечнымі” [Там жа]. Паводле М. Я. Нікіфароўскага, “з таго часу, як хлопчык надзеў штаны, а дзяўчына – спадніцу, ён завецца *блазнам*, а яна – *блазноўкай, блазноткай*” [12, с. 47].

Падлеткавы перыяд, які цягнуўся прыблізна да 14 год, вылучаўся актыўнай сацыялізацыяй дзяцей у сферах “мужчынскай” і “жаночай” працы, што падкрэслівала іх палавую ідэнтычнасць. Дасягненне *шлюбнага веку* (*паўна-*

леця), што супадае з перыядам *юнацтва* (з 14–16 да 20–21 года), характарызавалася не толькі біялагічнай (полавай), але і псіхалагічнай, сацыяльнай спеласцю чалавека, якая выяўлялася ў шматлікіх дзеяннях (гульнях) абрадавага характару [9]. Як толькі хлопцы жаніліся, а дзяўчаты выходзілі замуж, яны пераходзілі ў разрад дарослых. Аб пераходзе моладзі ў дарослы стан сведчаць народныя найменні гэтай узроставай групы: *увайшоў(ла) у гады (у пару), паспела, стаў(ла) вялікай, нявеста, жаніх* і г.д. [2, с. 120].

У беларускай фразеалогіі сема дзяцінства прадстаўлена досыць абмежавана і перадаецца перыфрастычна або праз вызначэнне храналагічных межаў: *(матчына) малако на губах не абсохла; каля губ маткіна малако яшчэ не абсохла; яшчэ малака не аблізаў; да сямі лет (Чалавек да сямі лет праўду гаворыць); да дваццаці гадоў (Да дваццаці гадоў дзіця чорту робіць работу)* і інш. Адсутнасць шырокага набору лексем для перадачы семы дзяцінства ў фразеалогіі абумоўлена, відаць, накладаннем табу на намінацыю найбольш безабароннага перыяду жыцця чалавека з пазіцыі знешняга ўздзеяння.

5. Маладосць. Паводле “Глумачальнага слоўніка беларускай мовы”, *маладосць* – гэта “юнацкі ўзрост, маладыя гады жыцця” [17, т. 3, с. 90]. Працэс пераходу ў гэты ўзрост “абыгрываюць” беларускія фразеалагізмы *ўваходзіць (убірацца) у гады* ‘станавіцца дарослым’, *убірацца (брацца) у сілу, убірацца ў пер’е* ‘станавіцца больш сталым, дарослым (падрастаць)’. Цікава, што фразеалогія зафіксавала таксама паняцце аб першай і не першай (другой) маладосці: *першая маладосць* ‘самы першы поспех’, *не першай маладосці* ‘не маладых гадоў, сталага ўзросту, сярэдніх год’, *другая маладосць* (сінонім *бабіна лета*) ‘прыліў новых сіл, творчай энергіі, узнікненне пачуцця кахання ў пажылыя гады’. Адсюль вынікае асэнсаванне *маладосці* як ‘перыяду жыцця чалавека, калі адбываецца найбольшы росквіт жыццёвых сіл, творчай энергіі; перыяду, прыдатнага для кахання, стварэння сям’і і назапашвання жыццёвага вопыту і ведаў’. Згодна з народнай канцэпцыяй размежавання этапаў жыцця па ўзросце, маладосць працягваецца дзесьці ад 20 да 30 гадоў; суб’ект маладосці – *моладзь*.

У народных гаворках маладых людзей называюць *малады, малоды, маладзён, маладзёнак, маладзіна, маладзіца, маладзічка, маладуха, маладзёна, маладзёнка, малодачка, малодка* і інш. Аднак найчасцей у аснове намінацыі суб’ектаў маладосці выступае гэндарная стратыфікацыя. Так, маладую дзяўчыну называюць *дзева, дзеванька, дзевачка, дзевішча, дзевухна, дзевушка, дзеўка, дзеўля, дзеўча, дзеўчына, дзёк, дзявіца, дзявічачка, дзявішча, дзявуліска, дзявуля, дзявуння, дзявухна, дзявушачка, дзяўзно, дзяўча, дзяўчатка, дзяўчо, дзяўчонка, дзяўчук, дзяўчыначка, дзяўчынёха* і інш. У некаторых выпадках матывацыяй для наймення дзяўчыны выступае яе ўзрост: *шаснаццацатка, сямнаццацатка, семнастоўка*. Нярэдка маладым дзяўчатам надаюць “важны” статус, каб заслужыць іх прыхільнасць: *барышня, баярачка, каралева, княгіня, паненка, паненачка, паненька, панна* [20, с. 25–31]. Пры маркіраванні ўзросту маладой дзяўчыны ўжываецца таксама фразеалагізм *на выданні* ‘ў тым узросце,

калі пара аддаваць дачку замуж'. У адрас дзяўчат, якія не паспелі своечасова стварыць сям'ю, ужываюцца абразлівыя найменні *сівуха, дзеўка-векавуха, старая дзева (дзеўка)*.

У дачыненні да маладых людзей побач з літаратурным *хлопец* ужываюцца дыялектныя словы і словаўтваральныя варыянты *большун, біндус, бултохыс, дзецючок, дзяціна, дзяцінец, дзяцюк, дзяцюрно, жаніх, кавалер, маладзец, маладзенец, маладзік, маладзічок, малажак, малец, малойца, малойчык, млададзенец, падхлопец, парань, парабак* 'хлопец, які адслужыў у арміі', *татуль, узростак, хлапак, хлапец, хлапіна, хлапчанё, хлапчына, хлапчынка, хлапчыска, хлапчышча, хлоп, хлопчык* [20, с. 28–29]. Пры маркіраванні ўзросту юнака выкарыстоўваецца і выраз *прызыўны ўзрост* 'узрост прызыву на ваенную службу' (на сёння грамадзяне мужчынскага полу ва ўзросце ад 18 да 27 гадоў).

6. Сталасць. Паводле энцыклапедычнага даведніка "Чалавек і грамадства" *сталасць* – "найбольш працяглы перыяд жыцця чалавека, які характарызуецца дасягненнем найвышэйшага развіцця духоўных, інтэлектуальных і фізічных здольнасцей асобы" [19, с. 191–192]. Храналагічныя рамкі ўласна сталасці дастаткова ўмоўныя і вызначаюцца перыядам ад завяршэння маладосці і да пачатку старэння. У народным светаўспрыманні гэта прыкладна ўзрост ад 30 да 40–50 гадоў.

Суб'екты сталасці (таксама як і моладзь) маюць выразную гendarную ідэнтыфікацыю ў беларускай мове. Так, асобы жаночага полу ў сталым узросце называюцца *баба, бабёнка, бабень, бабзно, бабка, бабухна, жаночына, жанчно, жанчына, жанчынка, жонка, жэнічына, кабета, кабетка, кабеціна, каза, халяндра, цётка, цётухна, югася* [20, с. 24–25]. Паказальнымі ў плане спецыфікі народнага мыслення з'яўляюцца ласкавыя звароты *галанька, галачка, галубачка, галубанька, галубка, дарагуся, жаданачка, зязюлька, ласачка, любя, любачка, любка, любушка, лябедзюхна, лябёдка, лялечка, матка, пані, разлапушка, сёстрык, таічка, чаічка* [Там жа, с. 25]. Для маркіравання ўзросту жанчыны ад трыццаці да сарака гадоў службыць выраз *бальзакаўскі ўзрост*. Сталыя асобы мужчынскага полу называюцца *дзядзё, дзядзька, дзядзя, мужчызна, мужчына, мужчыніска, мужык, мужычыла, чалавек, чалавечына* [Там жа, с. 28].

7. Старасць. Паводле тлумачальнага слоўніка *старасцю* называюць перыяд жыцця "пасля сталасці, калі паступова адбываецца аслабленне дзейнасці арганізма" [17, т. 5, кн. 1, с. 309]. Сучасная Беларуская Вікіпедыя называе старасцю чалавечы ўзрост 75–90 гадоў [16]. Згодна ж з традыцыйным народным светаўспрыманнем беларусаў, старасць пачыналася ўжо з 40–50 гадоў і служыла падсумаваннем вынікаў усяго жыцця: *Да 20 гадоў не вырас, да 30 не ўмён, да 40 калі не жанаты, а да 50 не багаты, то нічога ад яго не чакай, так і памрэ*. Існавала ў беларусаў і меркаванне, згодна з якім пачатак старасці пачынала жаніцьба малодшага з дзяцей, хаця дзядулем і бабуляй бацькі станавіліся раней, калі нараджалася немаўля ў старэйшага сына альбо дачкі [4].

Фразеалагізмы асэнсоўваюць старасць як завяршальны адрэзак жыцця, блізкі да адыходу: *на схіле дзён, на старасці год, адной нагой стаяць у магіле (у труне), глядзець на той свет, глядзець у магілу, зямлёй пахнуць, з кірмашу ехаць і інш.* Фраземы біблейскага паходжання актуалізуюць разам з тым сему даўгалецця: *арэдавы вякі жыць (пражыць), мафусаілаў век* ‘вельмі доўгае жыццё, даўгалецце’.

Акрамя такіх агульнанародных, літаратурных лексем і апісальных выказаў для намінацыі чалавека, які пражыў шмат год і дасягнуў старасці, як *стары, састарэлы, пажылы, чалавек сталага ўзросту, чалавек састарэлага ўзросту* і да т.п., беларускай мове вядома вялікая колькасць дыялектных намінацый асоб састарэлага ўзросту, якія фіксуюцца ў адпаведных слоўніках: *старэзны, старэнны, старынны, старое* (н. род), *стар’ё* (н. род), *староўце* (н. род), *прыстарэлы, старэцкі, старуткі, старучы, старкаваты, астаркаваты, старадны, старадрэўні, далетні, даўні, векшы, драхлы, лядаты, лядашчы, падошлы; застары, прыстары* ‘вельмі стары чалавек’ [20, с. 31]. Чалавека, які толькі пачынае старэць, беларусы называюць наступным чынам: *пажылы, пажылы, паджылы, аджылы, аджылы, жылы, падбылы, сталы, п’остары, старкавы, падстаркаваты, задзядзёлы, паўдзядзёлы, удзядзёлы* [Там жа, с. 31–32].

Вельмі частотнымі ў маўленчай практыцы пры звароце да асоб пажылога ўзросту з’яўляюцца намінацыі *дзед і баба*, якія ў тым ліку актуалізуюць і іх сацыяльны статус, і месца ў сваяцка-родавых стасунках. У аснову матывацыі найменняў старых людзей маглі быць пакладзены іх знешнія характарыстыкі, напрыклад, маршчыны і сівыя валасы – *маршчак, сівак, сівачок, сівіца, сівуха*. На аснове пэўнай знешняй або якаснай суаднесенасці старых з прадметамі побытавага карыстання першым даваліся назвы кшталту *карга, качарга, корга старая, старога лесу качарга*. У адным шэрагу з намінацыяй старога дзеда *пнём, кустом* стаяць назвы *корч, карчак, карчага* [Там жа, с. 27–28] (падкрэсліваюцца нерухомаць, статыка, заскарузласць). Для наймення вельмі старых людзей выкарыстоўваюцца дыялектныя лексемы *перастарак, перастарыца*, якія прадугледжваюць існаванне дзеяслова *перастарэць* ‘перайсці межы старасці’. У сучаснай беларускай літаратурнай мове можна знайсці адпаведнік названым лексемам – *доўгажыхар*, якая, аднак, відавочна мае станоўчую канатацыю ў процілегласць адмоўнай афарбоўцы прыведзеных дыялектных назваў. Цікавай у плане спецыфікі народнага светаўспрымання з’яўляецца лексема *збувач*, магчыма, утвораная ад *абутак*. Так, у беларусаў існавалі абрады, у якіх па памерлых ахвяравалі стаптаны абутак [11, с. 13]. Па іншай версіі лексема *збувач* утворана ад дзеяслова *быць, збываць* (са свету), у гэтым выпадку зноў жа падкрэсліваецца хуткі адыход старога ў іншасвет.

У фразеалагізмах у аснову намінацый суб’ектаў старасці пакладзены пэўныя часавыя (*у гадах*), саматычныя (*пясок сыплецца, парохня сыплецца* з каго) і іншыя прыкметы, а таксама фітаморфныя (*божы адуванчык, старая порхаўка, стары мухамор, стары корч*) і зааморфныя (*мышыны жарэбчык*) метафары.

Такім чынам, развіццё чалавека як асобы адбываецца ў агульным кантэксце яго “гарызантальнага” жыццёвага шляху, які лагічна падзяляецца на пэўныя ўзроставыя ступені, намінацыі і характарыстыкі каторых досыць шырока прадстаўлены ў беларускай мове і этнакультуры.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларускі каляндар, 1993 / рэд.-склад. В. С. Бугаёў. – Мінск : БелЭн, 1992. – 182 с.
2. Беларусы : у 8 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – Мінск : Беларус. навука, 1995– . – Т. 5 : Сям’я / рэдкал.: В.К. Бандарчык [і інш.]. – 375 с.
3. *Валодзіна, Т. В.* Байструк, або Як ставіліся беларусы да пазашлюбнага дзіцяці [Электронны рэсурс] / Т. Валодзіна, В. Ракіцкі. – Рэжым доступу : <https://www.svaboda.org/a/24866627.html>. – Дата доступу : 11.11.2018.
4. *Валодзіна, Т. В.* Старасць і старыя [Электронны рэсурс] / Т. Валодзіна, В. Ракіцкі. – Рэжым доступу : <http://www.svaboda.org/content/transcript/788105.html>. – Дата доступу : 11.11.2018.
5. *Виноградова, Л. Н.* Откуда берутся дети? Полесские формулы о происхождении детей / Л. Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья : сб. / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики ; редкол. : Н. И. Толстой (отв. ред.) [и др.]. – М. : Индрик, 1995. – С. 173–187.
6. *Клышка М. К.* Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 590 с.
7. *Коваль, В. И.* Фразеология народной духовной культуры : состав, семантика, происхождение / В. И. Коваль. – Минск : РІВШ, 2011. – 196 с.
8. *Лепешаў, І. Я.* Слоўнік фразелагізмаў беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 1 : А – Л. – 2008. – 669 с. ; – Т. 2 : М – Я. – 2008. – 702 с.
9. *Лобач, У. А.* Секс і эротыка ў беларускай традыцыйнай культуры [Электронны рэсурс] / У. А. Лобач. – Рэжым доступу : http://kryuja.org/artykuly/lobacz/sieks_i_erotyka_u_bielaruskaj_tradycyjnaj_kultury.htm. – Дата доступу : 11.11.2018.
10. *Мальдзіс, А. В.* Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі : эсэ ; Восень пасярод вясны : аповесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў / А. В. Мальдзіс. – Мінск : Мастац. літ., 2009. – 479 с.
11. Міфалогія беларусаў : энцыклапед. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка ; навук. рэд.: Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 605 с.
12. *Никифоровский, Н. Я.* Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н. Я. Никифоровский. – Витебск : Губерн. типолит., 1897. – 308 с.

13. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 1976. – 560 с. ; Кн. 2. – 1976. – 616 с.
14. Садоўская, А. Л. Фразеалагізмы з кампанентам-арнітонімам у беларускай мове : этналінгвістычны аспект / А. Л. Садоўская. – Мінск : БДУ, 2011. – 271 с.
15. Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
16. Старасць [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://be.wikipedia.org/wiki/старасць>. – Дата доступу : 11.11.2018.
17. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад рэд. К. Крапівы. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 1. – 1977. – 604 с.; Т. 2. – 1978. – 765 с.; Т. 3. – 1979. – 672 с.; Т. 4. – 1980. – 767 с.; – Т. 5, кн. 1. – 1983. – 663 с.; – Т. 5, кн. 2. – 1984. – 608 с.
18. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. = Russisches etymologisches Wörterbuch / пер. и доп. О. Н. Трубачёва. – 4-е изд. – М. : Астрель – АСТ, 2003. – Т. 1. – 588 с.
19. Чалавек і грамадства : энцыклапед. давед. – Мінск : БелЭн, 1998. – 287 с.
20. Чалавек : тэматычны слоўнік / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэд.: А. А. Крывіцкі, Л. П. Кунцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – 573 с.